

УДК 351.96

М. Г. Тимохін,

здобувач кафедри державної політики та управління політичними процесами,
Національна академія державного управління при Президентові України

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК РОЗВИТКУ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ ТА ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

У статті аналізується особливості становлення середнього класу та партійної системи в Україні, взаємозв'язку та подальших напрямів їх розвитку. Також досліджується залежність державного управління від активності громадянського суспільства. На практичних прикладах доводиться роль партійної системи як функціонального механізму, який зв'язує суспільство та державу.

This article is dedicated to analysis of the peculiarities of establishment of the middle class and the party system of Ukraine, interrelation and further directions of their development. Dependence of the state governance on the activity of civil society is researched as well. The role of the party system as functional mechanism that connects society and the state are proved by examples.

Ключові слова: середній клас, політична партія, громадянське суспільство, партійна система, державне управління, соціальна структура, рівень доходів, рівень освіти, функції середнього класу.

Key words: middle class, political party, civil society, party system, state governance, social structure, level of profits, level of education, functions of the middle class.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У більшості сучасних держав існування та діяльність політичних партій є загально визнаною нормою, трактується як невід'ємний атрибут демократичного способу здійснення державного управління. Саме вони уможливають залучення широких верств населення до участі в політичному процесі, проведення конкурентних виборів, функціонування організованої політичної опозиції. Доведено, що демократія без політичних партій є неієздатною. У свою чергу, стабільність партійної системи, а отже й ефективність державного управління, значною мірою залежить від активної участі громадян у суспільно-політичних процесах. Враховуючи те, що основою соціальної стабільності в сучасному світі є потужний і численний середній клас, дослідження взаємозв'язку його формування із розвитком партійної системи в нашій країні надасть можливість здійснити оцінку їх впливу на здійснення державного управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика становлення громадянського суспільства, розвитку середнього класу та партійної системи в Україні та в інших країнах стали предметом досліджень Александрової О., Бондаря І., Бугаєнко Є., Бідак В., Гонюкова Л., Грицанюк В., Гуць М., Кампа В., Ковальової Н., Лібанової Е., Лич В., Мещанінова Г., Примуша М., Соскіна О., Сітнікова Н., Савенко О.Л., Савова А., Сологуб О., Ярошенко Г. та інших науковців. Зокрема, Лібанова Е. доводить залежність розвитку сучасного середнього класу в Україні від формування громадянського суспільства, становлення самодіяльних і самоврядних організацій [8], а Гонюкова Л. аналізує взаємозв'язок розвитку громадянського суспільства та партійної системи [10].

НЕВИРІШЕНІ ЧАСТИНИ ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Взаємозв'язок між розвитком середнього класу та партійної системи в Україні, а також їх вплив на реформування державно-управлінських відносин на сьогодні залишаються не дослідженими у повній мірі.

ЦІЛІ СТАТТІ

Здійснити аналіз проблем і тенденцій, пов'язаних із ідентифікацією та виміром середнього класу в Україні, а також взаємозалежності розвитку середнього класу, партійної системи та державного управління, запропонувати напрями, необхідні для їх наближення до моделей європейського зразка.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Одними з найважливіших завдань державного управління є реалізація суспільно важливих соціально-економічних програм, захист особистих прав громадян одночасно з формуванням їх громадянської позиції і відповідальності, а також визнання плюралізму суспільної думки, підтримка правопорядку і забезпечення добробуту країни [4, с. 66].

Функціональним механізмом, що зв'язує суспільство та державу, є партійна система. Точніше — соціально-політичний орган, який здійснює гнучку передачу сигналів у широкому розумінні цього значення (передача людських, фінансових, владних ресурсів та повноважень) від суспільства до держави та у зворотному напрямку [11].

У більшості країн з розвинутою економікою середній клас є базисом усіх суспільно-політичних процесів і охоплює понад 60% населення. При цьому, швидкий розвиток середнього класу в європейських країнах супроводжувався такими

соціально-економічними явищами:

- збільшення кількості управлінців (менеджерів, адміністраторів) та зменшення робітників;

- збільшення кількості підприємств торгівлі і обслуговування одночасно зі зменшенням кількості безпосередньо виробничих підприємств;

- перенос “брудного” виробництва і добувної промисловості з розвинутих країн до таких, що розвиваються;

- швидкий розвиток освіти, у тому числі вищої [8].

На сьогодні в економічно розвинених країнах середній клас виконує функцію найпотужнішого економічного “донора” шляхом сплати податків, формування фінансової основи діяльності державної і місцевої влади. Як основний платник податків він формує державний та місцеві бюджети, фінансує необхідні соціальні трансферти, створює можливості розширення фінансування науки, освіти, охорони здоров’я, культури. Сплачуючи податки, середній клас здатний підтримувати соціально пасивне населення і тим самим виступати гарантом реалізації державних соціальних програм [7].

Середній клас завдяки домінуванню в громадських і політичних організаціях визначає моральні стандарти суспільства, через участь у виборчому процесі виконує функції носія демократії та політичних свобод. Саме його наявність є передумовою й чинником як соціально-політичної та економічної стабільності суспільства, так і його громадянської активності.

Поняття “середній клас” навіть на сьогодні розглядається як неоднозначне і не має єдиних підходів до його визначення в світовій і вітчизняній практиці. Його характерні ознаки та критерії ідентифікації, оцінки реальної і потенційної чисельності середнього класу поступово змінюються та диференціюються. До таких ознак відносять:

- рівень економічного добробуту, що дає змогу забезпечити достатній рівень життя;

- соціальний капітал: наявність освіти та кваліфікації, загальний рівень культури, що дає можливість виконувати висококваліфіковану працю та мати відповідний соціально-професійний статус;

- економічна поведінка з орієнтацією на ринкову форму господарювання, економічну свободу, самостійність і незалежність;

- соціально-психологічна спрямованість на сімейний добробут, індивідуальний усебічний розвиток особи;

- критерій самоідентифікації — ототожнення себе з середнім класом;

- престижність трудової діяльності, кола спілкування, способу життя, наявність широких соціальних зв’язків, контактів, соціальних взаємодій.

Таким чином середній клас — це групи людей, що мають спільний соціальний статус, відповідні йому обсяги влади, розміри і форми отримання доходу, і які дотримуються певного способу життя [7].

Проте критерії, що характеризують західний середній клас, не можна повною мірою використовувати для аналізу структури суспільства в Україні [5].

Наприклад, використання показника рівня доходів у країнах з розвинутою економікою пояснюється, перш за все, його статистичною доступністю і можливістю розглядати середній клас не тільки на рівні відносин виробництва, але і у сфері споживання економічних, соціально-культурних благ. Проте в Україні перебування великої частини доходів населення в “тіні” істотно ускладнює визначення середнього класу за цим критерієм.

Також однією з найважливіших характеристик середнього класу виступає рівень освіти і професійної підготовки. У країнах з розвинутою економікою прослідковується тісний зв’язок цих двох показників. Представників середнього класу відрізняє високий професійно-освітній рівень, оскільки

наявність вищої освіти дає можливість отримати більш високооплачувану роботу. На відміну від більшості розвинених країн, в Україні знання та університетські дипломи сьогодні не гарантують у більшості видів економічної діяльності відповідної винагороди, а в окремих (освіта, культура, охорона здоров’я та соціальне забезпечення) навіть середнього рівня заробітної плати [2].

Для розуміння образу середнього класу важливе виділення його сучасної структури. До представників середнього класу відносять стійкий прошарок людей — власників нерухомості, земельних ділянок, акцій, дрібних і середніх підприємців, фермерів, науково-технічну, військову та гуманітарну інтелігенцію, висококваліфікованих робітників, фахівців середньої ланки керування, фінансистів, менеджерів. Його складають представники виробничої і невиробничої сфер, що одержують середній по своїх розмірах доход у вигляді прибутку або заробітної платні.

Згідно соціологічного опитування, проведеного центром ім. О.Разумкова у 2009 році, до середнього класу суб’єктивно відносять себе біля 50% респондентів [9]. Наведені цифри засвідчують бажання громадян віднести себе до середнього класу більш за звичкою, аніж це відповідає дійсності.

Аналіз соціальної структури сучасного українського суспільства свідчить про інше — наявність лише невеликого прошарку населення, який можна класифікувати як середній клас. Використання зазначених міжнародних критеріїв призводить до висновку про те, що в сучасній Україні так можна класифікувати лише 10—12% населення. Його основу складають, в першу чергу, вище керівництво транснаціональних компаній, які зараз діють в Україні, вітчизняних фінансово-промислових груп, керівництво холдингових компаній, крупних і середніх підприємств, державні службовці вищого рангу. Специфіка середнього класу в Україні полягає в тому, що він, по-перше, був створений не на базі розвитку реально-го виробництва, а внаслідок “вміло” проведеної приватизації і необхідного доступу до бюрократичних інституцій, що здійснювали це роздержавлення, і по-друге, зорієнтований переважно на обслуговування класу багатих [8].

Тому, середній клас в Україні можна поділити на дві групи: старий і новий. В основі цього розподілу вкладено різне відношення до власності. “Старий середній” клас — підприємці, бізнесмени, що володіють засобами виробництва. Вони становлять трохи менш половини від загального числа представників українського середнього класу. “Новий середній” клас — це високооплачувані наймані робітники, носії культурного капіталу.

Крім того, середній клас в Україні не є окремим соціальним класом і не приймає активної участі в політичному житті країни, як, наприклад, у країнах Європи [6].

Водночас на сьогодні можна відзначити існування потенційного середнього класу, який при створенні певних умов з боку як держави, так і політичної еліти, зможе накопичити ознаки ідеального і трансформуватися в ефективний середній клас.

В Україні потреба державного управління у середньому класі виникне після остаточного завершення процесу розподілу політико-владних повноважень. До цього часу у владних інституціях виникне нагальна потреба в існуванні соціального прошарку, який стане “амортизатором” для зняття соціальної напруги в суспільстві.

Саме влада стане замовником соціальних, економічних, нормативно-правових реформ, направлених на формування середнього класу, враховуючи те, що середній клас зацікавлений у політичній та економічній стабільності своєї країни, політичні та державні інститути будуть зацікавлені у створенні умов для реалізації можливостей середнього класу, а саме: активно брати участь у процесі формування влади та прийняття економічних та соціально-політичних рішень. Суспільство потребуватиме від влади основних гарантій,

які першочергово стануть основою для виконання середнім класом своїх функцій, таких як:

— соціально-економічна функція — здатність середнього класу впливати на ефективний розподіл та рівновагу економічної влади у суспільстві, оскільки середній клас — основний наповнювач державного та місцевих бюджетів, найпотужніший інвестиційний потенціал країни;

— стабілізуюча функція — прагнення середнього класу до вирішення соціальних конфліктів та протиріч еволюційним шляхом, середній клас вирізняється своєю раціональною поведінкою на політичній арені;

— освітня функція — середній клас є носієм високого рівня освіти, необхідного для забезпечення відповідного рівня життя;

— функція соціального контролю — через інститути громадянського суспільства середній клас впливає на державне управління та політичні інститути, такі як партійна система;

— функція управління суспільним розвитком — середній клас характеризується інтересом до суспільних справ і стану економіки, розумінням своїх соціальних обов'язків і пошаною до закону;

— відновлювальна функція — висока здатність пристосовуватись до умов суспільної трансформації, можливість представників середнього класу самореалізовуватись у періоди економічної чи політичної нестабільності (транзитивні суспільства), здатність реагувати на виникнення нових технологій і зростання конкуренції в умовах глобалізації;

— соціально-правова функція — середній клас прагне займатися своєю економічною діяльністю легально у відкритому та рівноправному правовому полі, мета середнього класу — “чесні правила гри”;

— політична функція — середній клас — носій політичної свободи. Він не такий бідний і не освічений, щоб бути легко підкупним, і не настільки віддалився від загальнодержавних інтересів, щоб перетворитися на олігархію [7].

Отже, політика створення середнього класу є наріжним каменем розбудови стабільного демократичного суспільства, де не буде масштабної глибокої бідності, корупції та розкрадання державної власності, де кожна людина, сплачуючи податки, відчуватиме себе громадянином, права якого належно захищені законодавством, а виконавча влада діятиме на користь платників податків, а не чиновників та олігархів. Створення середнього класу не досягається розробкою спеціальних програм чи окремих заходів, але ця мета має проходити червоною стрічкою через усю урядову діяльність та реформи законодавства [5].

Перспективи розвитку сучасного середнього класу в Україні тісно пов'язані із формуванням громадянського суспільства, становленням та розвитком партійної системи, оскільки саме середній клас у розвинених демократичних країнах становить соціальну основу переважної більшості впливових політичних партій та громадських організацій [10]. Складовою частиною політики становлення середнього класу має бути запровадження форм конструктивного діалогу влади із інститутами громадянського суспільства, делегування політичним партіям як складовим партійної системи частини владних повноважень.

Як свідчать результати дослідження Центру ім. О. Разумкова [1], практично всі парламентські партії (крім Комуністичної партії) могли, з формальної точки зору, претендувати на роль представників середнього класу, оскільки представники цієї категорії (виокремленої за самооцінкою громадян) становили відносно найбільшу частку їх прихильників. Так, серед виборців Партії регіонів 41% вважають себе представниками середнього класу, Блоку Юлії Тимошенко — 59%, Народного Союзу “Наша Україна” — 42%, Блоку Литвина — 49%.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

За відсутності даних щодо майнового стану громадян, їх освіти та професії та наявності даних щодо складу виборців за віком мусимо констатувати, що віднесення громадянами себе до середнього класу не є відображенням їх реального суспільного стану.

З іншого боку, це дає можливість зробити висновок про існування певного потенціалу для становлення середнього класу в Україні, оскільки при переході від індустріального до постіндустріального суспільства очікуваним є зростання саме середнього класу. Важливо відмітити, що при такому переході зароджується й новий тип партій — універсальна партія. Універсальні партії, якими в перехідному та постіндустріальному суспільствах починають бути більшість партій, шукають і знаходять своїх виборців у зростаючому середньому класі. Саме до середнього класу апелюють як зверху (правлячі, елітні партії), так і знизу (опозиційні, класові, в першу чергу — партії “робочого класу”). Передвиборні платформи всіх партій розраховуються “під інтереси” і вимоги перш за все середнього класу.

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМКУ

Перспективним напрямком подальших досліджень є розробка та запровадження єдиної методики з ідентифікації середнього класу в Україні та соціального поля політичних партій, що дозволить проводити ґрунтовний аналіз соціально-економічних явищ та спрямувати управлінські рішення на подолання виявлених диспропорцій і на цій основі підвищити ефективність державного управління та стабілізувати партійну систему України.

Література:

1. Вибори 2006: умови, суб'єкти, наслідки: аналіз. доповідь Центру ім. О. Разумкова // Національна безпека і оборона. — № 10. — 2005.
2. Грицанюк В. Середній клас: теоретичні аспекти / В. Грицанюк // Етнокультурні проблеми політичного процесу в Україні. — Львів, 2001.
3. Зміни та тенденції у розвитку українських політичних партій. Соціологічне дослідження Інституту глобальних стратегій. — Режим доступу: <http://www.igls.com.ua/analytics/3229>
4. Класики теорії державного управління: американська школа / Под ред. Дж. Шафритца, А. Хайда. — М.: Изд-во МГУ, 2003. — 800 с.
5. Пахомова Н. Середній клас в Україні: неоплачені перспективи / Н. Пахомова. — Режим доступу: / <http://www.dialogs.org.ua>
6. Романюк А. Партії та електоральна політика / А. Романюк, Ю. Шведа. — Львів: “Астролябія”, 2005. — 348 с.
7. Середній клас України: теорія та сучасні тенденції становлення / Бондар І. К. та ін. — К.: Видавничий Дім “КОРПОРАЦІЯ”, 2004. — 582 с.
8. Лібанова А.Е. Соціальна стратифікація українського суспільства: спроба статистичного визначення та вимірювання / А.Е. Лібанова. — Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=8&n=50&c=1085>
9. Соціологічні опитування. Центр ім. О. Разумкова. — Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=347
10. Гонюкова Л.В. Суспільно-політичні об'єднання: теорія і практика: навч.-метод. посіб. / Л. В. Гонюкова, Б. М. Максимець. — К.: Генеза, 2009. — 240 с.
11. Исаев Б.А. Теория партий и партийных систем: учеб. пособие для студентов вузов / Б. А. Исаев. — М.: Аспект Пресс, 2008. — 367 с.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2012 р.